

Karol Sanojca (Wrocław)

Uwagi o podręcznikach:

Ліхтей І.М., Всемирная история 8. Новое время (XV-XVIII вв.), Киев, Грамота 2008,
Д'ячков С.В., Литовченко С.Д., Всесвітня історія 8. Новий час (XV-XVIII ст.), Киев,
Ранок 2008.

Podręczniki I. Lichtieja (w języku rosyjskim) oraz S. Djaczkowa i S. Litowczenki przeznaczone są dla klasy ósmej i obejmują wykład dziejów powszechnych od XV do XVIII wieku. Obydwa realizują założenia programowe przewidujące ukazanie dziejów świata z wyraźnym jednak naciskiem na historię Europy. Mają podobną objętość (261 i 223 strony) i format (B5), zbliżona jest także konstrukcja treści. Materiał uporządkowany został w bloki tematyczne obejmujące czasy wielkich odkryć geograficznych, ideologię odrodzenia, reformację i kontrreformację, obraz stosunków społeczno-politycznych oraz kultury krajów Europy Zachodniej w XVI-XVII wieku, charakterystykę sytuacji w Europie Środkowo-Wschodniej na przykładzie Rzeczypospolitej i państwa moskiewskiego, kryzys starego porządku i nowe prądy umysłowe w epoce oświecenia, powstanie Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, wzrost potęgi Austrii, Prus i Rosji oraz najważniejsze problemy krajów Bliskiego i Dalekiego Wschodu.

Elementy historii Polski pojawiają się w tych podręcznikach przede wszystkim w dziale poświęconym dwóm najważniejszym krajom w Europie Środkowej. Dzieje państwa polskiego i moskiewskiego w XVI i pierwszej połowie XVII wieku wyraźnie posłużyły do zobrazowania różnych dróg rozwoju i odrębnych modeli ustrojowych. Dlatego przy charakterystyce Rzeczypospolitej zwrócono szczególną uwagę na wyjaśnienie pojęcia demokracji szlacheckiej i zasad jej funkcjonowania. Omówiono także podstawy gospodarki

opartej na systemie folwarczno-pańszczyźnianym. Osobną uwagę poświęcono życiu religijnemu oraz kulturze.

W podręczniku Lichtieja gospodarce Rzeczypospolitej poświęcono pełne dwie strony. Obok tekstu podstawowego zamieszczono wyjaśnienie pojęć „folwark” i „kmić” (s. 138-139). Wywód uzupełniony został również tekstem źródłowym (fragment inwentarza folwarku szlacheckiego z 1576 roku).. Można mieć tylko drobną wątpliwość, czy materiał ilustracyjny został szczęśliwie dobrany - wydaje się, że pałac w Krasieczynie nie jest najlepszym przykładem typowego XVI-wiecznego dworu szlacheckiego (s. 138). Krótki passus poświęcono rozwojowi miast. Wymieniono tam główne centra handlowe: Gdańsk, Kraków, Toruń, Warszawę i Lublin. Szkoda, że w tym zestawie nie znalazło się żadne miasto Rzeczypospolitej leżące na ziemiach litewskich czy ukraińskich (szczególnie brakuje tu Lwowa).

Dosyć szczegółowo omówione zostało także formowanie się demokracji szlacheckiej oraz ewolucja ustroju państwa prowadząca do ukształtowania Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Uczniowie ukraińscy mogą się też zapoznać z latami panowania kolejnych polskich władców (Aleksander I, Zygmunt Stary, Zygmunt August) oraz umiejscowić w czasie najważniejsze wydarzenia tego okresu (konstytucja „nihil novi”, elekcja vivente rege, ruch egzekucyjny, unie Polski z Litwą). Wydaje się, że proces kształtowania wspólnego polsko-litewskiego państwa nie został jednak przedstawiony w sposób wystarczająco klarowny. Ograniczenie się do stwierdzenia, że w Krewie nastąpiło wcielenie ziem litewskich do państwa polskiego, a pominięcie historii tego związku na przestrzeni następnych dwóch wieków musi rodzić pytanie o celowość zawierania nowej unii w roku 1569. Widoczny jest tu dysonans pomiędzy tekstem autorskim a źródłem historycznym, gdyż w przytoczonym fragmencie aktu unii lubelskiej jest wyraźnie mowa o federacyjnym charakterze państwa.

Przebieg wydarzeń na sejmie w Lublinie przedstawiono bardzo szczegółowo, choć wybiórczo i nie zawsze precyzyjnie. Podano na przykład, że 5 marca król wydał zgodę na inkorporację Wołynia i Podlasia. Faktycznie zaś tego dnia włączono do Korony jedynie województwo podlaskie, a w przypadku Wołynia uczyniono to dopiero 26 maja. Zabrakło natomiast ważnej informacji o włączeniu do Korony województw braclawskiego i kijowskiego (co miało miejsce 6 czerwca). Podobna nieścisłość widoczna jest na mapce przedstawiającej Polskę w XVI-XVII w. (s. 144), gdzie dwoma kolorami zaznaczono ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony w pierwszej połowie XVI wieku. Kolorystyka mapy sugeruje, że większość ziem ukraińskich znajdowała się wówczas poza granicami tych państw.

Kolejny podrozdział poświęcono polityce zagranicznej Rzeczypospolitej. Obszernie omówiono w nim konflikty z Turcją i państwem moskiewskim podając daty najważniejszych bitew (Cecora, Chocim, Wielkie Łuki, Połock). Natomiast bardzo enigmatycznie (zaledwie trzy linijki tekstu!) potraktowano relacje polsko-szwedzkie pisząc jedynie o konflikcie z początku XVII wieku i utracie na rzecz Szwecji Inflant. W żadnym miejscu podręcznika nie pojawia się informacja o tak istotnym wydarzeniu jak „potop” szwedzki z połowy XVII wieku.

Przy charakterystyce życia religijnego Polski w XVI wieku (s. 144-145) poprawnie podane zostały informacje o rozwoju wyznań protestanckich - postępach luteranizmu w miastach i popularności kalwinizmu wśród szlachty. Sprzeciw natomiast budzi sposób przedstawienia genezy unii w Brześciu wyłącznie jako wyniku działań jezuitów i nacisków papieża.

Charakteryzując życie kulturalne w państwie polskim podano podstawowe informacje o literaturze i sztuce „złotego wieku”, szybkim rozwoju drukarstwa, dużej roli uczelni wyższych (uniwersytetu krakowskiego, akademii wileńskiej i kolegium w Ostrogu). Wymieniono nazwiska Mikołaja Kopernika, Mikołaja Reja, Jana Kochanowskiego,

Sebastiana Klonowicza, Giovanniego Trevano i Wita Stwosza (choć obecność tego ostatniego przy charakterystyce kultury renesansu wydaje się dyskusyjna). Koniecznie natomiast należałoby zmienić ilustrację (s. 145) podpisaną jako „uniwersytet krakowski”, a przedstawiającą rynek i Sukiennice w Krakowie.

Sprawy polskie pojawiają się ponownie przy charakterystyce okresu moskiewskiej „wielkiej smuty”. Poprawnie ukazano tam udział polskich magnatów z Jerzym Mniszchem na czele w wyprawie Dymitra Samozwańca i objęciu przez niego władzy w Moskwie. To samo dotyczy interwencji wojsk królewskich dowodzonych przez hetmana Żółkiewskiego. Podano informacje o przysiędze bojarów na wierność Władysławowi, a następnie o postępach powstania Minina i Pożarskiego, które zakończyło się kapitulacją polskiej załogi na Kremlu.

W porównaniu do okresu XVI i początku XVII wieku wiadomości o losach Rzeczypospolitej w czasach późniejszych są bardzo skromne. Nie zostały one też wydzielone w żadnym osobnym rozdziale. Na przykład przy temacie poświęconym Austrii krótko tylko wspomniano o Janie III Sobieskim i odsieczy Wiednia (s. 191). Można by postulować szersze omówienie przynajmniej przyczyn rozpadu państwa pod koniec XVIII wieku. Obecnie wyraźnie brakuje ciągłości narracji pomiędzy obrazem potęgi monarchii jagiellońskiej i pierwszych władców elekcyjnych, a wizją słabego, rozgrabianego przez sąsiadów państwa. Wszystkie informacje dotyczące okresu rozbiorów umieszczone zostały w rozdziałach poświęconych Austrii i Rosji. W przypadku Austrii jest to jedynie wzmianka o ukraińskich ziemiach, które dostały się pod panowanie monarchii Habsburgów w wyniku rozbioru Polski w 1772 roku. Jeden niewielki akapit poświęcono rozbiorom również w rozdziale poświęconym panowaniu Katarzyny II. Poinformowano tam uczniów kiedy i jakie ziemie polskie dostały się pod panowanie Rosji, niestety nie wspomniano nic o Konstytucji 3 Maja i powstaniu kościuszkowskim.

Bardzo podobną konstrukcję i zakres treści posiada podręcznik Djaczkowa i Litowczenki. W rozdziale "Polskie państwo i carstwo moskiewskie" zawarto charakterystykę sytuacji wewnętrznej, genezę i dzieje związków polsko-litewskich poczynając od unii w Krewie, a kończąc na powstaniu Rzeczypospolitej Obojga Narodów (s. 95). Drugi podrozdział zawiera omówienie sytuacji ekonomicznej i charakterystykę systemu folwarczno-pańszczyźnianego. Porównuje się tam rozwój gospodarczy ziem polskich i moskiewskich do sytuacji ekonomicznej w Europie Zachodniej. Całą stroną poświęcono objaśnieniu sytuacji wewnętrznej w Polsce w XVI wieku uzupełniając wykład o demokracji szlacheckiej schematem najwyższych władz państwowych. Omówiono też problemy reformacji i kontreformacji, a ostatnie części rozdziału prezentują w sposób skrótowy stosunki Polski z sąsiadami w XVI i pierwszej połowie XVII wieku - z zakonem krzyżackim, Moskwą, Szwecją i Turcją. Osobno potraktowana została sytuacja ziem ukraińskich po unii polsko-litewskiej. Dobór treści w całym tym rozdziale wydaje się przemyślany i konsekwentny. W tekście wyróżnione zostały najważniejsze daty, pojęcia i nazwiska. W podręczniku zastosowano system podsumowywania wykładu syntetycznymi, wyodrębnionymi z tekstu sformułowaniami. Stanowią one niewątpliwie ułatwienie dla ucznia, choć niektóre budzą pewne wątpliwości z powodu schematyczności i zbytnich uproszczeń. Na przykład minioną epoką tchnie stwierdzenie, że utrzymywanie stosunków feudalnych hamowało rozwój ekonomiczny Polski i państwa moskiewskiego (s. 94). Podobnie trywializuje rzeczywistość opinia, że walka z prawosławiem i konflikty z krajami muzułmańskimi doprowadziły do porażki reformacji w Rzeczypospolitej (s. 98).

W pozostałych rozdziałach tego podręcznika informacje o Polsce pojawiają się incydentalnie. Brak wydzielenia podobnego jak dla XVI wieku miejsca, gdzie omówione zostałyby problemy Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII i całym XVIII wieku spowodowało, że brakuje kilku istotnych treści. Mogłoby się pojawić przynajmniej parę słów

na przykład o udziale Polski w wojnie z Turcją i odsieczy Wiednia, o związkach z Saksonią i Wettinami na polskim tronie czy o powodach słabnięcia państwa i podejmowanych próbach reform. Znalazły się tam natomiast podstawowe informacje o rozbiorach, choć autorzy wyraźnie mieli problem gdzie je zamieścić. Dlatego zagadnienie wzmiankowane jest tylko krótko przy opisie wzrostu potęgi Habsburgów (s. 145), pominięte zostało całkowicie przy charakterystyce państwa pruskiego w XVIII wieku, a omówione bardziej szczegółowo dopiero w rozdziale poświęconym Rosji (s. 166). Wydzielono tam osobny akapit zatytułowany „Rozbiory Polski” trafnie uzupełniony znaną francuską karykaturą przedstawiającą władców radzących nad mapą Rzeczypospolitej. W tekście podjęto próbę wyjaśnienia przyczyn upadku państwa wskazując na postawę magnatów i szlachty oraz słabość armii, co postanowili wykorzystać sąsiedzi Polski dokonując kolejnych aneksji. Znalazła się tam informacja o powstaniu kościuszkowskim (choć błędnie podano, że zostało ono stłumione przy współdziałaniu wojsk austriackich). Zabrakło natomiast wzmianki o Konstytucji 3 Maja.

Omówione tutaj podręczniki do historii powszechnej są do siebie bardzo zbliżone. Wynika to z faktu, że powstały na podstawie jednego programu nauczania, którego koncepcja zdeterminowała określony układ treści. Mimo niewielkich różnic zawierają one podobny zestaw faktograficzny w zakresie chronologii, postaci i wydarzeń historycznych. W obu szczególnie szeroko potraktowany został wiek XVI, a Rzeczypospolitej poświęcono obszerne, wydzielone fragmenty. Natomiast znacznie pobieżniej zostały omówione dzieje Rzeczypospolitej w wieku XVIII. Włączono je głównie do rozdziału o Rosji, choć częścią imperium rosyjskiego staliśmy się dopiero pod sam koniec tego wieku. Na szczególną pochwałę zasługuje bogaty i różnorodny zestaw materiałów uzupełniających tekst autorski - w pierwszym rzędzie bogactwo ilustracji (zwłaszcza wybitnych dzieł światowego malarstwa). Dobre są też inne elementy wspomagające: graficzne wyróżnienia, tablice chronologiczne

wydarzeń i osób, taśmy chronologiczne, teksty źródłowe itp. Szczególnie bogaty zestaw zaproponowano w podręczniku Lichtieja, gdzie zamieszczono dodatkowo słowniczek pojęć, bibliografię prac popularno-naukowych i literatury pięknej, dwie duże mapy na wyklejkach oraz aneks „Historia powszechna w dziełach malarzy ukraińskich”. Jedyne postulaty pod adresem wydawców obu książek mogłyby dotyczyć zwiększenia ilości map i poprawy ich edytorskiej jakości. Mimo drobnych uchybień podręczniki prezentują przyzwoity poziom merytoryczny. Odnośnie spraw polskich autorzy wyraźnie wykazali troskę o przedstawienie najważniejszych problemów epoki nowożytnej w sposób kompetentny i wyważony ze świadomością rangi poszczególnych wydarzeń i zjawisk historycznych.